

Валентина Бойченко

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ КУЛЬТУРИ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ

У статті розглядається проблема підготовки студентів педагогічного ВНЗ до формування культури розумової праці учнів; привертається увага до окремих аспектів розумового виховання; виокремлено основні властивості розвинутого розуму; конкретизовано поняття «розумове виховання» та «культура розумової праці»; проаналізовано психолого-педагогічні аспекти розумового розвитку дітей.

Ключові слова: підготовка студентів, розумове виховання, мислення, культура розумової праці.

Одним із найважливіших завдань освіти сьогодні є забезпечення її якості; підвищення ефективності підготовки майбутнього педагога; створення умов для інтелектуального розвитку особистості, орієнтованої на засвоєння способів самостійного отримання знань, формування умінь і навичок розумової праці. Важливим складником педагогічної освіти є формування у студентів готовності до професійно-педагогічної діяльності; одним із основних її компонентів є володіння засобами формування розумової культури учнів як умови ефективності процесу навчання.

У різні періоди до вивчення особливостей розумового виховання зверталися Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, М. Скаткін та ін., акцентуючи увагу на розкритті основних процесів розумового розвитку, виокремленні найважливіших його логічних елементів.

Так О. Леонт'єв з цього приводу писав: «Розумовий розвиток дитини не можна розглядати окремо від її психічного розвитку в цілому, від багатства інтересів дитини, її почуттів і всіх інших рис, які створюють її духовний образ» [1, с. 76].

На думку Г. Костюка, «не все, що оточує дитину, є дійсним середовищем її розвитку. Впливають на цей процес тільки ті умови, з якими вона вступає в той чи інший дійовий зв'язок. Середовище впливає на індивіда через його діяльність» [2, с. 168]. Цим самим стверджувалося, що розумовий розвиток особистості неможливий без включення її в активну навчальну діяльність.

Л. Виготський сформулював основні положення провідної ролі навчання в розумовому розвитку дитини. Критикуючи пануючі на той час ідеї про синхронність розвитку і навчання (орієнтація навчання на

сформовані особливості дитячого мислення, на те, що вона вже вміє – «лінія найменшого опору, що спрямовується на слабкість дитини, а не на її силу») [3, с. 76], психолог розробив концепцію, яка робить акцент на випереджувальній ролі навчання у розвитку особистості. При цьому зверталася увага на те, що для ефективного розумового розвитку, навчання має спиратися не стільки на наявні інтелектуальні здібності учня, скільки на ті, які ще відсутні, але для виникнення яких є всі передумови. Тобто, «правильно організоване навчання дитини веде за собою дитячий розумовий розвиток, викликає до життя цілу низку таких процесів розвитку, які поза навчанням взагалі були б неможливими» [4, с. 255].

Мета статті – проаналізувати сутність феномена «культура розумової праці» та психолого-педагогічні дослідження з проблеми розумового розвитку дітей.

Крім окреслення способів розумового виховання, дослідники визначили основні властивості розвиненого розуму, до яких відносили:

1. Активне ставлення до навколишньої дійсності, прагнення вийти за межі відомого; активність розуму; бажання розширити і поглибити наявні знання й творчо використовувати їх для досягнення теоретичних і практичних цілей.

2. Системність, яка забезпечує внутрішні зв'язки між задачею і засобами, необхідними для найбільш раціонального її вирішення, що забезпечує послідовність дій і пошуків, точність у роботі, надійність одержаних результатів.

3. Насиченість розуму – похідна якість, що спирається на системність розумової діяльності і розвинену пам'ять.

4. Здатність упевнено орієнтуватися в значних обсягах наукової інформації.

5. Гнучкість у засвоєнні та використанні понять, що відображають безперервні процеси реальної дійсності (зміна звичних способів вирішення поставлених завдань відповідно до зміни умов, виважені переходи від одного способу роботи до іншого, більш раціонального, вміння бачити явище (з усіма його складнощами).

6. Самостійність, що виявляється як у пізнанні, так і в практичній діяльності, творчий характер діяльності.

Отже, метою розумового виховання школяра має бути не накопичення знань, а вправління в мисленні. Знання перетворюються мисленням, і в цьому розумінні є засобом розвитку мислення. Тому важливе завдання шкільної освіти полягає в максимальному розвитку мислення учнів, навчання їх продуктивним засобам мислення, способам самостійного поповнення й оновлення знань, усвідомленого застосування їх при розв'язанні теоретичних і практичних завдань.

Мислення – це особлива ідеальна діяльність людини, яка виникає, формується і розвивається, коли людина перебуває в певному

соціокультурному середовищі і вступає в багатогранні відносини з оточуючим і соціальним світом, процес опосередкованого й узагальненого відображення у мозку людини предметів об'єктивної реальності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях.

Розвиток мислення забезпечується організацією цілеспрямованої діяльності, коли в центрі уваги вчителя перебуває не стільки проблема передачі учням знань, скільки процес залучення учнівського інтелекту до розв'язку навчального завдання. За цих умов позиція школяра визначається наявністю мети усвідомленої самозміни, переведення його у роль повноцінного суб'єкта діяльності, дослідника, творця, спроможного до рефлексивного розгляду передумов власних дій, який самостійно здійснює всі етапи (цілепокладання, планування, реалізація мети, аналіз і самооцінка результату) навчального процесу. Мета вчителя полягає в пробудженні в кожного учня інстинкту пізнання, у виведенні його в режим розвитку інтелекту [5, с. 131].

У сучасній психолого-педагогічній літературі питання підготовки вчителя має багатоаспектне висвітлення, відповідає прийнятій у більшості країн загальної концепції освітнього стандарту й пов'язана з переорієнтацією змісту і результатів освіти на якість і конкурентоздатність майбутнього професіонала (А. Бойко, М. Васильєв, Н. Волкова, І. Гавриш, В. Гриньова, О. Пехота, Л. Хомич та ін.).

У контексті заявленої нами проблеми, фундаментальна підготовка майбутнього вчителя вимагає формування в нього умінь і навичок навчання дитини сприймати навколишній світ не фрагментарно, а цілісно, що зумовлює необхідність оволодіння ним спеціальними знаннями щодо здійснення такої діяльності. Певною мірою ці аспекти набули висвітлення в працях К. Абульханової-Славської, Т. Бондаревської, Ф. Гоноболіна, В. Гузеєва, В. Сластьоніна та ін., які стверджують, що підготовка вчителя до розумового виховання учнів є складовою загальної професійної підготовки, яка детермінує рівень і гнучкість професійного мислення, і потребує оволодіння відповідними знаннями, вміннями і навичками.

Отже, йдеться про культуру розумової праці, самого вчителя – високорозвинену здатність здійснювати певні маніпуляції з поняттями, образами, ідеями у свідомості, де найголовнішим компонентом психологічного механізму поведінки є високий розвиток внутрішнього плану дій особистості. За умов поділу здібностей педагога на загальні та окремі (спеціальні), саме загальні пов'язані зі здатністю діяти у «внутрішньому плані», забезпечуючи в такий спосіб високу творчу діяльність. Продукт творчості постає як побічний результат мислення, спрямованого на вирішення проблемних ситуацій чи завдань. Креативна особистість, якщо порівнювати її з рекреативними особистостями, володіє вищою мотиваційною напруженістю, сенситивністю і чутливістю до побічних продуктів власної пізнавальної активності, відзначається високим

рівнем культури розумової праці [6, с. 33].

Культура – це система програм людської діяльності, поведінки і спілкування людини для зміни та вдосконалення суспільного життя в усіх його основних проявах. У найширшому розумінні, відзначеному італійським філософом Д.Віко у праці «Засади нової науки про загальну природу націй» (1725), культура визначається як те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою. Культура надає людині можливість фіксувати свої переживання і думки, особливості ставлення до навколишньої дійсності, залучає її до світу значущих смислів, цінностей і норм.

Культура поширюється на всі галузі людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва і людських потреб до найвеличніших виявів людської творчості. Зміст культури впливає не тільки на темпи діяльності, прискорюючи або уповільнюючи їх, а й визначає її змістове цілеспрямовання.

Дослідженням проблеми культури розумової праці займаються представники різних галузей знання.

Філософському осмисленню даного поняття присвячені праці В. Біблера, П. Гуревича, М. Кагана, В. Межуєва, в яких культура розглядається як сукупність багатоманітних проявів людської діяльності.

Психологи (Д. Богоявленська, Н. Валеєва, П. Гальперін, М. Пряжников, Ю. Самарін та ін.) розглядають культуру розумової праці як систему прийомів, методів, звичок, що детермінують спосіб розумової праці.

З погляду педагогічної науки вивчення цієї проблеми перебуває у фокусі уваги О. Абдулліної, М. Данилова, М. Донцової, І. Ігнатової, В. Кукушкіна, Т. Сапожнікової та ін.

Щодо поняття «культура розумової праці», воно тлумачиться як синтез якостей, які в сукупності характеризують особистісне ставлення до навчальної діяльності, рівень інтелектуальної, організаційно-діяльнісної, гігієнічної та естетичної складових, що дають можливість якісно, раціонально, з найменшими зусиллями виконувати будь-яку розумову роботу [7].

Результатом культури розумової праці є знання людини про предмет своєї діяльності, освоєння тих способів, умінь і прийомів, які вона використовує у своїй розумовій діяльності, адже їх удосконалення забезпечує найвищу успішність у наступній діяльності.

Практика підготовки майбутнього вчителя показує, що навчальний процес у педагогічних ВНЗ ані в змістовому, ані в організаційно-педагогічному аспектах не забезпечує успішного вирішення завдань з культивування у студентів культури розумової праці. Такий стан активізує та актуалізує наукові пошуки у напрямі засобів, спроможних забезпечити формування у майбутніх учителів необхідних особистісних утворень, які б найбільшою мірою сприяли підвищенню рівня їх розумової діяльності.

Один з них полягає у зміні цільових настанов на навчання у вищій школі.

Можна погодитися з думкою С. Смирнова про те, що «вищий навчальний заклад сьогодні слугує не стільки для передачі знань, скільки для розвитку та відтворення спеціального культурного прошарку, найважливішим елементом якого є сам фахівець. Як представника певної культури, його характеризує не тільки певний набір знань і вмінь, а й певний світогляд, життєві настановлення і цінності, особливості професійної поведінки тощо» [8, с. 150].

Уміння правильно й ефективно мислити, здійснювати складні міркування має вагоме значення для кваліфікованого виконання вчителем своїх обов'язків, зокрема й тих, що стосуються розумового виховання школярів. Цілком зрозуміло, що без базових логічних знань і без оволодіння хоча б основними навичками критичного мислення, вчитель не зможе знайти правильний (оптимальний) розв'язок проблем, що повсякчас постають перед ним у процесі професійно-педагогічної діяльності, не зможе навчити цього учнів.

Критичне мислення – це розділ «науки мислити», який породжується усвідомленням непозбутності помилок у теоретичній і практичній діяльності людини. Воно може бути представлене як специфічний різновид рефлексії, що спирається на елементарну логіку.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що підготовка майбутнього вчителя має передбачати формування високої компетентності, уміння вільно орієнтуватися в потоці інформації, готовність до постійного особистісного зростання, соціальної і професійної мобільності, задоволення освітніх потреб самого себе й учнів. Тому формування культури розумової праці повинно охоплювати і визначати всі сторони і результати навчальної діяльності, а саме:

- якість формування знань і вмінь;
- пізнавальну активність;
- розвиток мислення і творчих здібностей;
- продуктивність навчальної праці студентів і пов'язаний з нею рівень навчального навантаження;
- ефективність використання виховних можливостей навчального процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування культури розумової праці дає можливість дійти висновку, що на сьогодні накопичений потужний фонд багатоаспектних ідей, спираючись на які, можливо вирішити завдання підготовки студентів педагогічних ВНЗ, визначити основні її елементи, насамперед ті, що стосуються їх професійної діяльності з розумового виховання учнів.

Розумове виховання – це діяльність, спрямована на інтеріоризацію особистістю таких властивостей, як активне ставлення до навколишньої дійсності і творче використання знань для досягнення теоретичних і

практичних цілей, системність, насиченість розуму, здатність орієнтуватися в значних обсягах інформації, гнучкість у засвоєнні та використанні знань, умінь і навичок, самостійність. Формуванню цих властивостей сприяє мислення, розвиток якого має орієнтуватися на пробудження в учнях мотивації на пізнання, розширення і поглиблення свого інтелекту.

Саме розумова праця є провідним видом діяльності студентів під час навчання. Тому, на нашу думку, дуже важливим і відповідальним є завдання формування культури розумової праці майбутніх учителів та підготовка їх до такої роботи з учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леонтьев А. Н. Умственное развитие ребенка / А. Н. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1980. – С. 3.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад.школа, 1989. – С. 168.
3. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 76–78.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – С. 255.
5. Ксензова Г. Ю. Перспективные школьные технологии : учебно-методическое пособие / Г. Ю. Ксензова. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – С. 131.
6. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1976. – С. 33–35.
7. Зайцева С. С. Формирование культуры умственного труда студентов вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зайцева Светлана Сергеевна. – Нижний Новгород, 2007. – 212 с.
8. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Аспект-пресс, 1995. – С. 150.